

An Analysis of the Relationship between Titles and the Function of Seals in Administrative Parts of Astan Quds Razavi in Qajar Era

Abolfazl Hassanabady¹

Abstract

Titles are of the main yet under-researched issues in Qajar era. This study aimed to investigate the titles in Astan Quds Razavi and their relationship with seals in the organization in the Qajar era. Discussing such issues as the history of titles in Iran and Astan Quds Razavi in Qajar era, this study explored the relationship between titles and family seals, personal seals, and jobs and the reasons and ways the titles were produced. This study tried to fill the gap regarding the titles and their relationships with the seals and their functions in administrative parts. The results showed that following the formation and proliferation of some titles in the Qajar era, various titles began to be used in the administrative organizations of Astan Quds Razavi. The survived titles can be categorized into hereditary and non-hereditary under family, personal, and job titles. Titles are issued by the king, custodian and governor of Khorasan and their holders were bestowed, given the requested title, the occupational and financial prestige. Seemingly, there has been a direct relationship between the seal and the titles in Qajar era. Many of the title holders added the title to their seals as a criterion.

Keywords: Title, Seal, Qajar Era, Administrative Organizations of Astan Quds Razavi

1. PhD in Local History، The Head of Manuscripts Center of Astan Quds Razavi; ahasanabady1@yahoo.com

تحلیلی بر ارتباط بین لقب با نقش مهر در تشکیلات اداری آستان قدس رضوی در دوره قاجار

ابوالفضل حسن آبادی^۱

چکیده

القاب، یکی از موضوعات مهم و درعین حال کمتر پرداخته شده در دوره قاجار است. هدف از انجام این پژوهش، بررسی القاب در آستان قدس رضوی و ارتباط آن با مهر در تشکیلات اداری آستانه در دوره قاجاریه است. در این بررسی با طرح مباحثی مانند سابقه القاب در ایران و آستان قدس در دوره قاجار، رابطه القاب با مهرهای خاندانی، مهرهای شخصی و مشاغل و دلایل و نحوه صدور القاب سعی می‌گردد تا ابعاد مختلف آن مورد پژوهش قرار گیرد. اهمیت این تحقیق از آن روست که تاکنون به موضوع القاب در آستان قدس و ارتباط آن با مهر و کارکردهای آن در تشکیلات اداری پرداخته نشده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که به تبع شکل‌گیری و رشد تعداد القاب در دوره قاجار، در تشکیلات اداری آستان قدس رضوی نیز انواع القاب وجود داشته است. القاب باقی‌مانده به موروثی و غیرموروثی تقسیم و آن‌ها را می‌توان در ذیل خاندانی، شخصی و شغلی دسته‌بندی نمود. القاب با توجه به ارتباطات و تعاملات سیاسی گیرنده با صاحبان قدرت، توسط شاه، متولی و والی خراسان صادر و دارنده آن به تناسب لقب درخواستی از اعتبار شغلی و مالی نیز برخوردار می‌شده است. بین مهر و لقب در این دوره ارتباط مستقیمی وجود داشته و بسیاری از صاحبان القاب از آن در مهرهای خود به عنوان یک شاخصه استفاده کرده‌اند.

واژگان کلیدی: لقب، مهر، دوره قاجار، تشکیلات اداری آستان قدس رضوی

۱. دکترای تاریخ محلی، مدیر مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی، مشهد، ایران؛ ahassanabady1@yahoo.com

مقدمه

اعطای القاب به افراد به قبل از قاجار برمی‌گردد، اما در این دوره دادن القاب در انواع گوناگون بسته به توانایی‌های خاص افراد یا خاندان‌های حکومتی آنان و تعاملات سیاسی رواج زیادی یافت. عنوان‌های اعطاشده به افراد برای حق‌گزاری، تمجید یا تصدی منصبی مشخص از طریق پرداخت هزینه و یا خشنودی صادرکننده بوده و دارنده لقب از امتیازات مادی و معنوی متناسب با آن برخوردار می‌شد. دادن لقب انگیزه‌های زیادی داشت که تأمین هزینه‌های مالی مهم‌ترین انگیزه بود و پرداخت پول و رشوه نقش اساسی در اعطای لقب و مزایای آن داشت. استفاده از القاب در آستان قدس رضوی تا پیش از دوره قاجار رواج چندانی نداشت، به‌طوری‌که در دوره صفویه و افشاریه تنها برای متولی به کار می‌رفت و برای دیگر صاحب‌منصبان جهت احترام از خطاب‌هایی مانند مستوفی عالی‌قدر و ناظر سموال‌مکان استفاده می‌شد. در دوره قاجار در آستان قدس رضوی همزمان با دیگر مناطق کشور استفاده از القاب از دوره ناصری گسترش یافت، به‌نحوی‌که در اواخر دوره قاجار برخی از کارکنان و صاحب‌منصبان بیش از یک لقب داشته‌اند. در این پژوهش ابتدا به بررسی القاب در آستان قدس رضوی در دوره قاجاریه پرداخته می‌شود و سپس بر اساس سؤالات طرح‌شده جنبه‌های مختلف موضوع در دوره قاجاریه مورد بررسی قرار می‌گیرد. مهم‌ترین سؤالات پژوهش عبارت است از سابقه استفاده از انواع لقب و ساختار آن در آستان قدس رضوی چگونه و اعطای القاب در آستانه به چه صورتی بوده است؟ ارتباط بین القاب با مهر در تشکیلات اداری آستان قدس رضوی چگونه است؟

پیشینه پژوهش

بررسی سابقه پژوهش نشان می‌دهد که در دوره قاجاریه درباره القاب تحقیقاتی انجام شده است. کتاب القاب دوره قاجار (۱۳۷۹) به صورت کلی به بحث اعطای القاب در دوره قاجار و چگونگی آن و دارندگان پرداخته است. در کتاب چگونگی اعطای القاب مشابه در دوره قاجار: مطالعه موردی بر روی لقب مشیرالدوله (۱۳۹۴) که به صورت اختصاصی به لقب افرادی که لقب مشیرالدوله را در اختیار داشتند، توجه شده است. در حوزه مقالات سه مقاله «القاب دیوانی در عهد قاجاریه» (۱۳۶۱)، «لقب و عنوان» (۱۳۶۸) و «القاب و عناوین» به بررسی کلی تاریخچه القاب و عناوین در ایران از دوره باستان تا پایان قاجاریه و انواع القاب و خطاب‌ها پرداخته‌اند. «مزایده القاب و مناصب در عصر قاجار» (۱۳۸۹) به بحث القاب و مناصب و اعطای آن در این دوره به صورت عمومی توجه داشته است. درباره القاب در آستان قدس رضوی پژوهش‌های زیادی انجام نشده است. در زمینه مقالات، مدخل «القاب» در دایره‌المعارف آستان قدس رضوی (۱۳۹۳) به القاب و انواع آن در آستانه پرداخته است. همچنین در مقاله «قائم‌مقام التولیه در آستان قدس» (۱۳۸۷) به طور مفصل به شکل‌گیری این لقب و دارندگان و وظایف آن توجه شده است. در کتاب «گنجینه مهر رضوی» (۱۴۰۱) نیز موسوی به طور کامل به انواع مهرهای صاحب‌منصبان و کارکنان آستان قدس رضوی پرداخته است که در حین مستندسازی مهرها به القاب نیز به صورت عمومی توجه گردیده، اما فاقد تحلیل است. اهمیت این مقاله از آن روست که به موضوع القاب به عنوان

یکی از موضوعات پژوهشی دوره قاجار به صورت تخصصی در یک نهاد مذهبی پرداخته است و بخصوص به موضوع رابطه بین القاب با مهر و انواع و نحوه اعطای آن توجه ویژه نموده که قبلاً در جای دیگری به آن پرداخته نشده است.

روش پژوهش

روش پژوهش اسنادی است و با تکیه بر محتوا و بازخوانی اسناد مورد نیاز تلاش می شود تا اطلاعات کامل ارائه گردد.

انواع لقب و ساختار آن در ایران و آستان قدس رضوی در دوره قاجار

اعطای لقب در دوره قاجار از زمان آقا محمدخان (۱۱۹۳-۱۲۱۰ ق) آغاز و او لقب اعتمادالدوله را به صدراعظم، میرزا ابراهیم خان کلانتر، داد. این مسئله در دوره محمدشاه (۱۲۵۰-۱۲۶۴ ق) نیز ادامه داشت، اما تا اوایل دوره ناصری رواج چندانی نداشت و تعداد افراد دارنده لقب بین صد الی دویست نفر بود. (سلیمانی، ۱۳۷۹: ۱۳) در دوره ناصری (۱۲۶۴-۱۳۱۳ ق) در دادن القاب افراط شد و القاب افتخاری و مناصب اداری را به مزایده می گذاشتند و هر فرد بیشترین پیشکش را پرداخت می نمود، صاحب آن لقب یا مقام می شد. (وثوقی مطلق، ۱۳۸۹: ۱۷۲) مستوفی می آورد که «برای لقب فرمانی که صادر می کردند پنجاه تا صد دانه پنج هزاری طلا هم برای صحنه شاه تقدیم می نمودند». (مستوفی، ۱۳۸۴: ۴۴۲)

تعدد القاب و همپوشانی آن ها چنان وضعیتی را در سیستم اداری به وجود آورد که آوردن القاب در مکتوبات اداری و رسمی ممنوع شد. القاب که در ابتدا بیشتر اختصاص به طبقات بالادست جامعه داشت، به تدریج به طبقات فرودست نیز گسترش یافت، به نحوی که مجدالاسلام ذکر می کند که بیش از یک دهم مردم دارای لقب بوده اند: «از بس هر بی سر و پای صاحب منصب شد، دیگر شأن و شرفی برای این مناصب باقی نماند حتی زرگر و معمار و کلاه دوز و نجار هم بی نصیب از منصب نماندند. بعد از اینکه این متاع بکلی فاسد شد و از رونق افتاد شروع بفروش القاب افتخاری کردند». (مجدالاسلام کرمانی: ۱۳۵۱: ۱۰۰) مستوفی درباره گسترش القاب چنین می آورد: «ولی امین السلطان که روی کار آمد این کار از خرک در رفت. هر کس از هر صنف و طبقه از هر مضاف و مضاف الیهی لقب خواست با مناسبت و بی مناسبت تصویب کرد و ناصرالدین شاه هم تصویب کرده ای او را به صحنه خود قوت قانونی داد و بالاخره در سلطنت مظفرالدین شاه کمتر کسی بود که دستش به جایی برسد و لقبی نداشته باشد». (مستوفی، ۱۳۸۴: ۴۴۱) او با توجه به بررسی ریشه القاب و ضرب آن ها به عدد ده هزار لقب می رسد.

ناصرالدین شاه کوشید تا با اقداماتی مانند خودداری از اعطای القاب در پاره ای از موارد، دستور ثبت القاب در رساله خاص که به صورت ناقص انجام شد و قانون نامه امتیازات دولتی که فصل سیزدهم آن به ضوابط اعطای القاب و مناصب اختصاص داشت تا حدی از تورم القاب جلوگیری نماید. (اشرف، ۱۳۶۸: ۱۲) در این

قانون نامه، برخی ضوابط برای اعطای القاب آورده شده است، همچون لیاقت و برازندگی شخصی، ظهور خدمت فوق العاده، شأن گیرنده برای حفظ اعتبار لقب، استفاده از ساختار القاب قبلی و ممنوع بودن ساخت القاب جدید، مجازات ساختن القاب جعلی. (ایران، ۱۳۱۱: ش ۳/۸۳۰)

البته تمام این تلاش ها نتایجی نداشته و در دوره مظفرالدین شاه (۱۳۱۳-۱۳۲۴ق) نه با فرمان، بلکه با دستخط نیز لقب فروشی می کردند. با تصویب قانون الغای القاب در ۱۳۰۴ش، بسیاری از لقب های تشریفاتی از بین رفت. طبق این تصویب نامه، همه درجات عالی نظامی و القاب کشوری ملغی شد. باین همه، بسیاری از رجال تا سال ها به همان نام خوانده می شدند. در آستان قدس رضوی نیز برخی از اشخاص، لقبشان را تنها در قالب نام های خانوادگی چون اعتضاد رضوی، نظام رضوی، قوام رضوی، قائم مقامی و غیره نگه داشتند. موضوع مهم درباره اختصاص القاب به افراد خاص و ارزش گذاری آن است. در دوره قاجار برخی القاب مانند سلطان، اختصاص به افراد خاص داشت و در ابتدا از اهمیت ویژه ای برخوردار بوده و در ادامه برخی مضاف ها مانند آصف، ظهیر، رکن و اعتماد نیز اهمیت یافت. (سلیمانی، ۱۳۷۹: ۱۳)

استفاده از القاب در اسناد در راستای احترام به جایگاه افراد از دوره صفویه در آستان قدس رضوی مرسوم بود و افراد با خطاب های گاه طولانی در اسناد خطاب شده اند که بیشتر به متولی آستانه تعلق داشته و عبارت هایی همچون «قواماً للسیادة والنقابة والایالة و الحكومة والشوكة والاقبال» (ساکماق، ۱۳۸۴: ۱) «سیادت و تولیت و نجابت پناه، فضیلت و هدایت و نقابت دستگاه، حقایق و معارف آگاه، عالیجاه خلاصة السادات و النجباء العظام الکرام، نظاماً للسیادة والتولية و النجابة و الفضيلة و الهداية و النقابة و العز و الاقبال» به کار می رفته است. (ساکماق، ۳۴۲۷۱: ۶) این عنوان های خطابی، در دوره افشاریه کوتاه تر شد، به طوری که از متولی تنها با عنوان «عالیجاه، خلاصة السادات العظام» یاد شده است. (ساکماق، ۳۳۷۱۷۷: ۳۶) این القاب مجموعه ای از نام های مرکب وصفی از باب تعارفات بود که به نوعی به مناصب و موقعیت های اجتماعی فرد تعلق می گرفت. از این رو، با القاب وصفی شخصی-رسمی استفاده می شد و در آستان قدس رضوی نیز کاربرد داشت. در بسیاری از اسناد تشکیلات اداری آستانه، انواع مهرهای اداری وجود دارد که متعلق به صاحب منصبان، کارکنان و افرادی است که به نحوی با این نهاد مذهبی از طبقات مختلف اجتماعی در ارتباط بوده اند. از دوره ناصری استفاده از القاب ابتدا به صورت موردی و سپس به صورت گسترده استفاده شده است، به نحوی که گاه بیش از نیمی از افراد نام برده شده در سند دارای لقب هستند.^۱ (ساکماق، ۱۳۷۳: ۷۳-۷۴)

۱. خلاصه ای از اسامی صاحب منصبان آستان قدس رضوی در سند مجموعه گزارش مصرف روشنایی حرم مطهر و صحنین مقدس در ماه ذی قعدة ۱۳۱۰ق «نظام التولية رضوی، میرزا محمد، سرکشیک چهارم/ رضوی، حاجی میرزا عبدالعلی، خادم باشی کشیک پنجم مهر: عبده الراجی عبدالعلی الرضوی/ موقت التولية شریف، میرزا عبدالحسین، سرکشیک پنجم مهر: عبدالحسین الشریف/ رکن التولية رضوی، حاجی میرزا عبدالحسن بن محمد مهدی، سرکشیک اول، مهر: نقیب الاشراف/ قوام التولية رضوی، میرزا ذبیح الله بن حاجی میرزا محمد جعفر، مهرداد/ مدیر التولية شریف، میرزا اسدالله بن عبدالعلی، خادم باشی کشیک دوم مهر: عبده عبدالعلی/ مدیر التولية شریف، میرزا عبدالعلی بن اسدالله، خادم باشی کشیک دوم/ عماد التولية حسینی، میرزا عبدالجواد بن عبدالکریم، سرکشیک سوم/ شمس العلماء حسینی، محمد بن عبدالوهاب، خادم باشی کشیک سوم/ دبیر التولية حسینی، میرزا عبدالله، خادم باشی کشیک چهارم/ حسینی، حاجی میرزا عبدالمجید، خادم باشی اول».

اعتمادالسلطنه در المآثر والآثار القاب را به القاب ممتحظه که فقط بر شأن و اعتبار، شرف و افتخار دلالت دارد و سمات مصطلحه که از مشاغل، خدمات، مناصب و درجات نشات می‌گیرد، تقسیم می‌کند و سپس به‌طور مفصل به القاب دوره ناصری بر اساس حرف القبا پرداخته است. (اعتمادالسلطنه، ۱۳۸۰: ۳۰۰-۳۲۰) مستوفی به‌صورت کامل به القاب و ریشه آن و نحوه ساخت و مضاف‌های القاب در دوره قاجار پرداخته است. (مستوفی، ۱۳۸۴: ۴۴۰-۴۴۲) از نظر معنا و محتوا القاب در دوره قاجار را می‌توان به چند دسته تقسیم کرد: ۱. تناسب معنی آن با وظیفه و مرتبه رجال (دبیر و مستوفی). ۲. اشاره بر ریاست (سلطان و صدر). ۳. دلالت به یاری و حمایت (اعتضاد و اعتصام). ۴. حاکی از خوشی و پیروزی (اقبال و سعد). ۵. دلالت بر معنای درستی و امانت (امین و صدیق). ۶. اشاره به نور و روشنایی (شعاع و شهاب). ۷. دلالت بر حشمت و جلال (حشمت و مجد). (URL1)

این تناسب و ساختار در القاب آستان قدس رضوی نیز به‌نوعی تکرار شده است. بر اساس اسناد می‌توان القاب آستانه را از لحاظ محتوایی به‌صورت زیر دسته‌بندی نمود: ۱. القابی که معمولاً به مدیران برجسته و رؤسا اعطا می‌شد (صدر، عمید و نقیب). ۲. دلالت بر کمک و همیاری داشت (اعتضاد، مشفق، اعتصام، عضد، معاون، منصور، مؤید). ۳. سعادت و برکت را می‌رساند (اقبال، نصر، سعید، بشیر، مسعود). ۴. معنی صداقت، امانت، نظم و مانند آن را افاده می‌کرد (صدیق، امین، مؤتمن، معتمد، انتظام). ۵. حکایت از نو و روشنایی داشت (شعاع، شهاب، سراج، مشکوه، نیر). ۶. جلال و حشمت و شکوه را می‌رساند (اجلال، مجد، افخم، امجد، افتخار، حشمت). ۷. گواه قدرت، استواری و مدیریت بود (سیف، قوام، رکن، مدیر، عمید، عماد). (حسن‌آبادی، ۱۳۹۳: ۱۲۶) علاوه بر ساختار محتوایی، القاب در آستان قدس رضوی به لحاظ ساختار دستوری نیز بدین صورت بود: ۱. اسم فاعل (ناظم، ناظر، مؤید، معاون، مصدق، منتظم، خازن، قائم، معین، منتصر، مقوم، ناصر، مجیر، مدیر، ممیز). ۲. اسم مفعول (منصور، موثق، مشار). ۳. صفت مشبیه (صدیق، بصیر، سعید، شجاع، بشیر، منیع، خبیر، عمید، نصیر). ۴. مصدر (قوام، اقبال، اجلال، علاء، انتظام، احتشام).

بررسی تطبیقی القاب نشان می‌دهد که مفهوم القاب دامنه موضوعی زیادی را دربر می‌گرفته است. سؤال این است که معنای القاب داده‌شده تا چه حدی به جایگاه اجتماعی افراد و شغل آنان بستگی و تا چه اندازه‌ای بین آن تناسب وجود داشته است؟ تصور کلی بر این است که در ابتدا شایع شدن القاب بحث تناسب و ارتباط تا حدی مدنظر بود، اما به تدریج با گسترش القاب و لقب‌فروشی دربار و به ویژه ورود طبقات اجتماعی متوسط به آن، گستره محتوایی به حدی زیاد شد که کمتر اعتمادی می‌توان به آن داشت. اشرف در مقاله القاب و عناوین تحت تأثیر مستوفی و اعتمادالسلطنه توزیعی به چهارصد لقب توصیفی برحسب فراوانی مضاف‌الیه‌ها و تعلق آن‌ها به مقامات و مراتب اجتماعی به شرح زیر اشاره می‌کنند: ۱. القاب شاهزادگان و رجال (الدوله، السلطنه، الملک، السلطان، الدیوان و غیره). ۲. القاب زنان حرم (الدوله، السلطنه، الملوک، حاجیه و غیره). ۳. القاب عملۀ خلوت حرم (خلوت، حضور، حرم، همایون و دربار). ۴. القاب عمال نظامی (نظام و لشکر). ۵. القاب عمال دیوانی (الوزاره، الرعايا، العداله و البکاء). ۶. القاب علما و روحانیان و سادات (العلما، السادات و

الاشراف). ۷. القاب نویسندگان و حکما و اطباء (الاطباء، الشعراء، الکتاب، الادبا، الحکما و العلوم). ۸. القاب تجار (با لقب با مضافّ الیه التجار). ۹. القاب اهل شمشیر (سپهدار و سپهسالار و نیز مضاف امیر و سردار با مضافّ الیه نظام، جنگ، اقتدار، مجاهد و مکرم). (اشرف، ۱۳۶۱: ۳۰) ساخت القاب برای زنان نیز بر همین منوال بود و از پسوندهایی همچون خانم، سلطنه، دوله آسیه خانم، بدرجهان خانم، بی بی خانم، خوشنما خانم، شیرین جهان، اخترالسلطنه، بدرالسلطنه، حرمت السلطنه، سرورالسلطنه، محبوب السلطنه، ندیم السلطنه، اشاره نمود. (حجازی، ۱۳۸۸: ۳۷۶) این ساختار ترکیبی القاب به تدریج کمرنگ شده و با خرید و فروش آن، تناسب‌ها تا حد زیادی از بین رفت، به نحوی که ممکن بود یک لقب به چند نفر واگذار شود. این مسئله در ادامه با ذکر انواع القاب در آستان قدس رضوی به صورت دقیق‌تر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

نحوه اعطای القاب در آستان قدس

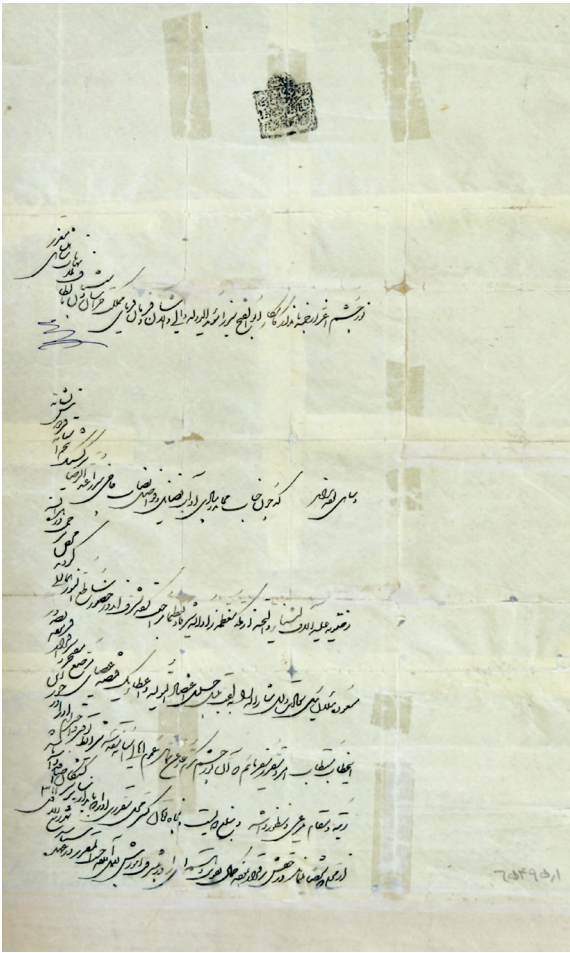
به صورت مرسوم اعطای لقب در دوره قاجار توسط شاه صورت می‌گرفت. صدور فرمان به درخواست فرد به صورت مستقیم از شاه و معمولاً در دیدار حضوری انجام می‌شد، مانند صدور فرمان لقب اعتضادالتولیه برای محمدعلی که در آن ذکر شده که او بعد از برگشت از سفر مکه به نزد ناصرالدین شاه رفته است (ساکماق، ۶۵۴۹۵: ۱) و یا به سفارش یکی از نزدیکان مانند صدراعظم انجام می‌شده است. در حکم مظفرالدین شاه برای اعطای لقب مصباح‌التولیه ذکر شده که اتابک اعظم استحقاق فرد برای دریافت لقب را تأیید کرده است. (ساکماق، ۴۴۷۷۸: ۱) مستوفی نیز به نقش امین‌السلطان در فروش القاب اشاره می‌کند. (مستوفی، ۱۳۸۴: ۴۴۳)

به لحاظ سندشناسی فرامین صادر از چند شاخصه کلی برخوردار بودند: ۱. اشاره به شأن و جایگاه صادرکننده لقب. ۲. تحمیدیه متناسب. ۳. دلیل صدور لقب. ۴. گیرنده لقب. ۵. لقب صادره. ۶. شرح وظایف لقب. ۷. مزایای مالی لقب. ۸. خطاب لقب. ۹. تاریخ. در همه اسناد این ارکان سندشناسی یکسان نیست و به صورت مشخص ذکر نشده است. ترتیب محتوای القاب به صورتی که ذکر گردیده، بندرت ممکن است در آن تغییراتی ایجاد شود. ارکان دلیل صدور لقب، گیرنده لقب، لقب صادره، مزایای مالی لقب، خطاب لقب و تاریخ عموماً در فرامین ذکر شده است، اما مواردی مانند شرح وظایف لقب مانند ایجاد لقب قائم مقام‌التولیه بندرت در فرامین و احکام ذکر شده است. بررسی فرامین القاب صادره درباره آستان قدس رضوی نشان می‌دهد که به چند روش مشخص انجام شده است.

۱. به درخواست متولی و با صدور فرمان از جانب شاه: در این نوع فرد در ابتدا از متولی آستان قدس رضوی درخواست می‌نموده و یا متولی برای تشویق او از شاه درخواست لقب داشته است. با توجه به این که متولی حق صدور لقب را داشت، گویا درخواست لقب از شاه به منظور احترام بیشتر بوده است، مانند تقاضای صدرالممالک، متولی آستان قدس رضوی از شاه برای اعطای لقب بصیرالتولیه به محمدعلی تحویلدار. (ساکماق، ۶۱۵۳۴: ۱)

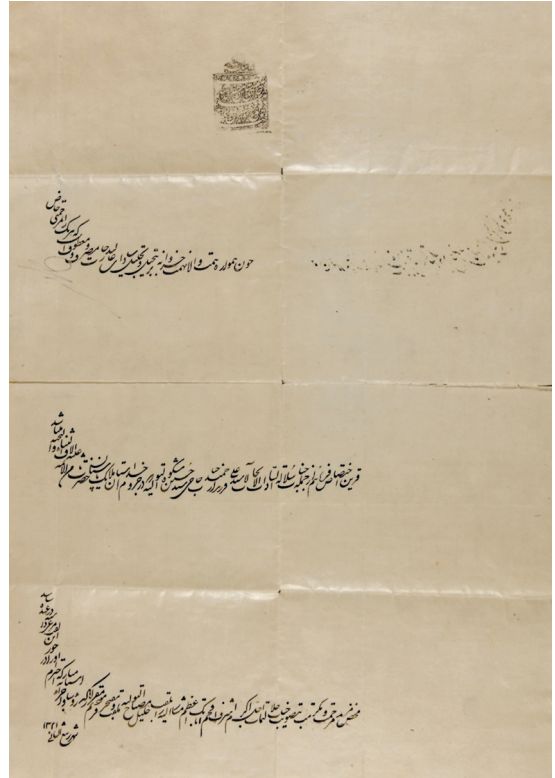
۲. به درخواست شخصی فرد و صدور از جانب شاه: گاهی نفوذ و قدرت لقب گیرنده موجب می شد مستقیماً برای خود یا فرزندانش از شاه تقاضای صدور لقب کند. برای مثال، میرزا حسین نایب التولیه عرب در سفری به تهران از ناصرالدین شاه برای فرزندانش عباس و سعید به ترتیب لقب جلال التولیه و مؤید التولیه را دریافت کرد (افضل الملک، ۱۳۶۱: ۲۰۱) و یا حاجی میرزا عبدالرضا که لقب اعتضاد التولیه را بعد از برگشت از سفر مکه و دیدار با شاه به دست آورد. (ساکماق، ۱۳۹۵: ۶۵) (تصویر ۱)

فرمان ناصرالدین شاه در اعطای لقب اعتضاد التولیه به حاجی میرزا عبدالرضا سرکشیک پنجم در ۱۳۱۱ق

تصویر ۱	بازخوانی سند
	فرمان ناصرالدین شاه در اعطای لقب اعتضاد التولیه به حاجی میرزا عبدالرضا سرکشیک پنجم در ۱۳۱۱ق مهر چهارگوش کلاهک دار: السلطان بن السلطان بن السلطان ناصرالدین شاه قاجار «نور چشم اعزازچمند نامدار کامکار ابوالفتح میرزا مؤیدالدوله والی والا شان و فرمانفرمای مملکت خراسان و سیستان بالطاف بلانهایات شاهنشاهی معزز / و مباهی بوده بداند که چون محامد و مبادی آداب، فضایل و فواضل نصاب حاجی میرزا عبدالرضا سرکشیک پنجم آستانه عرش آشیان / رضویه علیه الآف الثناء و التحیه از مگه معظمه زادالله شرفا و تعظیما مراجعت کرده بشرف اندوز حضور ساطع النور همایونی گردید محض مرحمت در هذه السنه / مسعوده ثیلان ثیل سعادت دلیل مشارالیه را به لقب نبیل جلیل اعتضاد التولیه و اعطای یک قبضه عصای مرصع مفتخر و سرافراز فرموده به صدور / اینخطاب مستطاب امر و مقرر می فرماییم که آن نور چشم مکرم غدغن نماید عموم اهالی آستانه مقدسه شرایط توفیر و احترام او را درخور این / مرتبه و مقام مرعی و منظور داشته و مبلغ دویست و پنجاه تومان کسر محل مقرری او را که باید از سایر سرکشیکان اضافه داشته باشد / از محلی که وی مشخص می نمایند در حقش برقرار نموده کمال تقویت و استمرار را در پیشرفت امورش بعمل آورده حسب المقرر در عهده شناسند. شهر ربیع الاول ۱۳۱۱ توشیح شاه در میان سطر نخست و دوم: صحیح است»

در صورت صدور فرمان توسط شاه، گاهی مخاطب اولیه صدور والی خراسان بود، چنانچه در فرمانی ناصرالدین شاه، ابوالفتح میرزا مؤیدالدوله والی خراسان را آگاه می‌سازد که به حاجی میرزا عبدالرضا سرکشیک پنجم آستانه، لقب اعتضادالتولیه اعطا کرده است. در بیشتر موارد خطاب به متولی آستان قدس رضوی لقب صادر می‌شود. به نظر می‌رسد در مواردی که والی خراسان اشرافی بر امور آستانه داشت و یا هر دو منصب در اختیار یک نفر بود، خطاب اولیه به او صادر می‌شد، زیرا این فرامین به صورت مستقیم جنبه اجرایی نداشت و باید از سوی والی و یا متولی حکم اجرای آن داده می‌شد. بعد از فرمان اعطای لقب اعتضادالسلطنه توسط ناصرالدین شاه و خطاب آن به مؤیدالدوله والی خراسان، او طی حکمی به امنای آستانه مبنی بر اعطای لقب و افزایش مواجب اعتضادالتولیه توسط شاه و اجرای این امر در دستگاه، در ۱۳۱۱ق صادر کرده است. (ساکماق، ۶۵۴۸۱: ۱) در فرمان دیگری مظفرالدین شاه لقب مصباح التولیه برای آقا سید علی حسب درخواست اتابک اعظم داده است. (ساکماق، سند شماره ۴۴۷۷۸: ۱) (تصویر ۲)

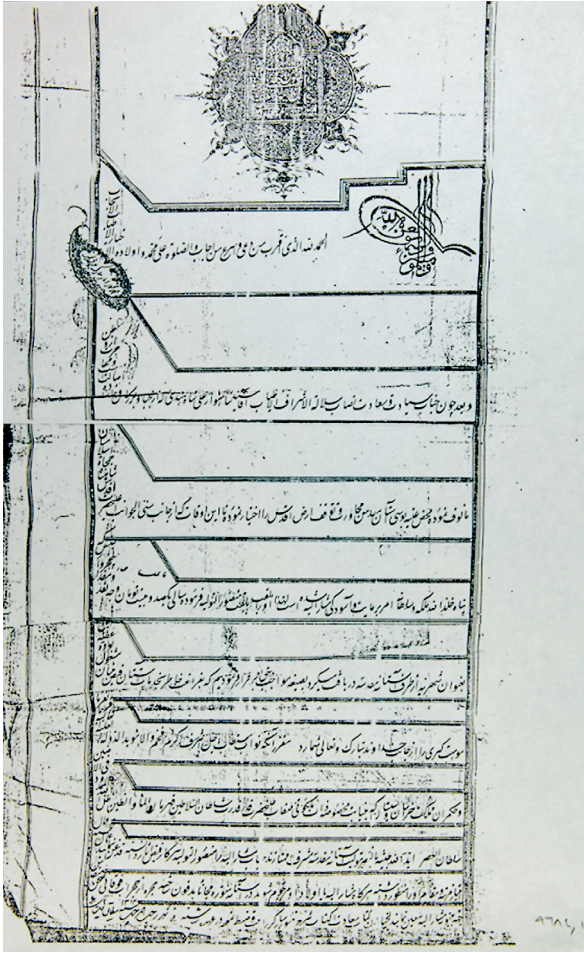
فرمان مظفرالدین شاه در باب اعطای لقب مصباح التولیه به آقای سید علی در ۱۳۲۱ق

تصویر ۲	بازخوانی سند
	فرمان مظفرالدین شاه در باب اعطای لقب مصباح التولیه به آقای سید علی در ۱۳۲۱ق، مهر چهارگوش کلاهک دار: الملک لله دمید کوکب فتح و ظفر بعون اله گرفت خاتم شاهی مظفرالدین شاه ۱۳۱۴ق «چون همواره همت والا نهمت خسروانه بر تبجیل و تجلیل سادات عالیدرجات مصروف و معطوف است که هریک را بمرحمتی خاص / قرین اختصاص فرمائیم از جمله جناب سلاله السادات الانجاب آقا سید علی فرزند ارجمند حاجی سید حسین مشکوه التولیه که در جزو خدام آستان ملائک پاسبان حضرت ثامن الائمه علیه الاف و الثناء و التحیه می‌باشد / محض مزید مرحمت و مکرمت بتصویب جناب جلالتماب اجل اکرم اشرف افخم اتابک اعظم مشارالیه را بلقب جلیل مصباح التولیه ملقب و مفتخر فرمودیم مقرر آنکه روعسا و اجزاء آستانه مبارکه احترام او را درخور این لقب مرعی داشته در عهده شناسند. فی شهر ربیع الثانی ۱۳۲۱».

۳. به درخواست متولی و صدور از جانب حاکم خراسان: گاهی متولی از حاکم خراسان درخواست لقب می‌نمود، چنانچه صدرالممالک برای میرزا ذبیح الله ولد حاج میرزا ابوالقاسم درخواست لقب اسعدالتولیه را نمود (ساکماق، سند شماره ۴۱۶۵۷: ۱)، اما این نوع احکام اندک است.

۴. صدور لقب از طرف متولی آستانه: بیشتر القاب شغلی آستانه توسط متولی صادر شده است. این القاب گاهی به صورت مستقیم توسط متولی صادر و در مواردی در تأیید فرمان شاه برای اجرایی سازی آن بوده است. در این فرمان گاهی لقب مانند اعتضادالتولیه در تهران داده شده و متولی صرفاً تأیید می کرده است و در مواردی امر کلی مبنی بر رعایت حال فرد صادر و متولی لقبی برای فرد در نظر گرفته است، مانند فرمان مؤیدالدوله در اعطای لقب منصورالتولیه برای آقا سید شاهسوار علیشاه هندی حسب دستور ناصرالدین شاه. (ساکماق، سند شماره ۹۶۸۴: ۱) (تصویر ۳)

فرمان آستان قدس رضوی در اعطای لقب منصورالتولیه برای آقا سید شاهسوار علیشاه هندی در ۱۳۱۳ق

تصویر ۳	بازخوانی سند
	فرمان آستان قدس در اعطای لقب منصورالتولیه برای آقا سید شاهسوار علیشاه هندی در ۱۳۱۳ق، سجع مهر: العزه لله انا ولی الله ابوالحسن علی بن موسی الرضا، یا قاهر العدو ویا ولی الولی یا مظهرالعجایب یا مرتضی علی ۱۲۷۲ق، طغری: العزّه لله وَلِیُّسُوْلِهِ وَلِلْمُؤْمِنِیْنَ «الحمد لله الذی اقرب من دعی و اسرع من اجاب و الصلوه علی محمد و اولاده الاخیار الاطیاب الانجاء/ و بعد چون جناب سیادت و سعادت نصاب سلاله الاشراف و الاطیاب آقا سید شاهسوار علیشاه هندی که از نجبا و بزرگان و خانواده اصالت است و مهاجرت از وطن / مالوف نموده، محض عتبه بوسی آستان مقدس مجاورت و توقف ارض اقدس را اختیار نموده تا این اوقات که از جانب سنی الجوانب اعلیحضرت اقدس شاهنشاه جمجاه اسلامیان / پناه خلدالله ملکه و سلطانه امر برعایت و آسودگی مشارلیه شده است. لهذا او را ملقب به لقب منصورالتولیه فرموده سالی یکصد و بیست تومان وجه نقد و مقدار پنج خروار جنس که/ بعنوان شهریه از آستانه مقدسه دریافت میکرد بصیغه موجب در حق او برقرار فرمودیم که بفرغت خاطر بخدمات آستان فیض بنیان مشغول بوده عطیه این/ موهبت کبری را از جانب خداوند تبارک و تعالی شمارد مقرر آنکه نواب مستطاب اجل اشرف اکرم افخم والا مؤیدالدوله العلیه العالیه فرمانفرما/ و حکمران مملکت خراسان و سیستان بنیابت مخصوصه ذات ملکوتی صفات اعلیحضرت قدر قدرت سلطان السلاطین قهرمان الماء و الظین ظل الله الممدودی

سال دوم، شماره یک، دوره جدید، بهار و تابستان ۱۴۰۳

الارضين/ سلطان العصر ايدالله جیشه بالنصر بتوليت آستانه مقدسه مشرف و ممتازند جناب مشاراليه را منصورالتوليه سرکار فيض آثار دانسته قدغن نمايند عمال خجسته اعمال/ امتياز مرتبه و مقام او را منظور داشته هرگاه مشاراليه يا اولاد او مرحوم شوند در آستانه منوره مجانا مدفون ساخته، حجره از حجرات فوقانی صحن مقدس/ جهت بيتوته مشاراليه معين نمايند. کتاب سعادت اکتساب شرح منشور مبارک راثبت و ضبط نموده در عهده شناسند. فی شهر رجب المرجب سنه ۱۳۱۳ مطابق يونت ئیل».

بين دو سطر نخست و دوم: متن داخل نقش بته جقه: [به مهر مهر آثار مبارک مشرف شود.

این القاب با اهداف گوناگون زیر صادر می شد:

۱. تشویق: برخی از القاب برای تشکر از کارآمدی و یا سابقه خدمتگزاری فرد یا خاندان او صادر شده است، مانند حکم میرزا محمودخان مدیرالدوله متولی آستان قدس رضوی در خصوص ملقب نمودن میرزا هدایت الله از اولاد مرحوم حاجی میرزا سید محمد قائم مقام التولیه به لقب مشارالتولیه و تعیین مواجب در شعبان (ساکماق، ۱۴۱۲۶۲) و یا حکم خادمی تشریفی جهت آقا سید حسن فرزند آقا سید احمد و اعطای لقب اشجع التولیه توسط سید جواد حسینی ظهیرالاسلام تولیت در ۱۳۳۴ق (ساکماق، ۱: ۶۵۳۳۴) و یا اعطای لقب امین التولیه به میرزا مهدی تحویلدار توسط دبیرالملک در ۱۲۸۱ق^۱. (رضوی، ۱۳۵۲: ۱۳۹-۱۴۰)

۲. واگذاری شغل و یا امری به افراد: گاهی حکم همراه با واگذاری شغل و یا ارجاع کاری بود. از این احکام می توان به حکم میرزا محمدرضا صدیق الدوله متولی آستان قدس رضوی در خصوص انتصاب سید جلال الدین شاه به عنوان مسئول رسیدگی به فقرا و غربا و سادات و ملقب شدن به ناظم السادات و الفقرا (ساکماق، ۴۴۳۰۰:

۱. سواد حکم دبیرالملک در اعطای لقب امین التولیه به میرزا مهدی تحویلدار خاصه: «از آنجایی که تقدیم خدمت موجب تقسیم نعمت و بروز ارادت سبب علو رتبت است، بندگان مخلص را چندانکه پایه صداقت بیشتر باشد مایه اختصاص بیشتر شود خصوصاً آنان را که اصالت فکری و نجابت ذاتی در خلقت آن ها مخمر و طریقه رشاد و سداد را بصدق عقیدت رهبرند مصدوقه این مقال گواه حال عالیجناب قدوسی نصاب سیادت و سعادت انتصاب خانه زاد امین و خالص آستان فیض قرین حاجی میرزا مهدی تحویلدار خاصه شریفه است که در این بارگاه عرش اشتباه بسبب حسن خدمت و صداقت روز بروز بر پایه اعتبار افزوده و بخدمات لایق برهمگنان فائق آمده خدمت بی ریای عالیجناب مشارالیه سزاوار آمد که در این بارگاه ملایک سجده گاه ملقب به لقبی شود که اسم آن دلالت بر مسمی داشته، امانت معنوی او موشح به تحشیه صوری گردد لهذا محض امیدواری عالیجاه مشارالیه و عمومی چاکران صدیق این دربار، این صاحب آستان فیض بنیان او را ملقب به لقب امین التولیه نمود که به این خطاب شریف سرافراز و بین الاکفا و الاقران موجب امتیازش شود عالیجاهان فضایل مآبان اخوان کرام عمال خجسته خصال و سرکشیگان عظام و خادمباشیان والامقام و سایر صاحب منصبان آستانه مقدسه از حال تحریر و مابعدا عالیجناب مشارالیه را مخاطب باین لقب مبارک نموده، استحضار و اطلاع او را در امور حرم محترم و عمارات مناط صحت و اعتبار دانند فی شهر رمضان المبارک من شهر سنه ۱۲۸۱». (رضوی، ۱۳۵۲: ۱۳۹-۱۴۰)

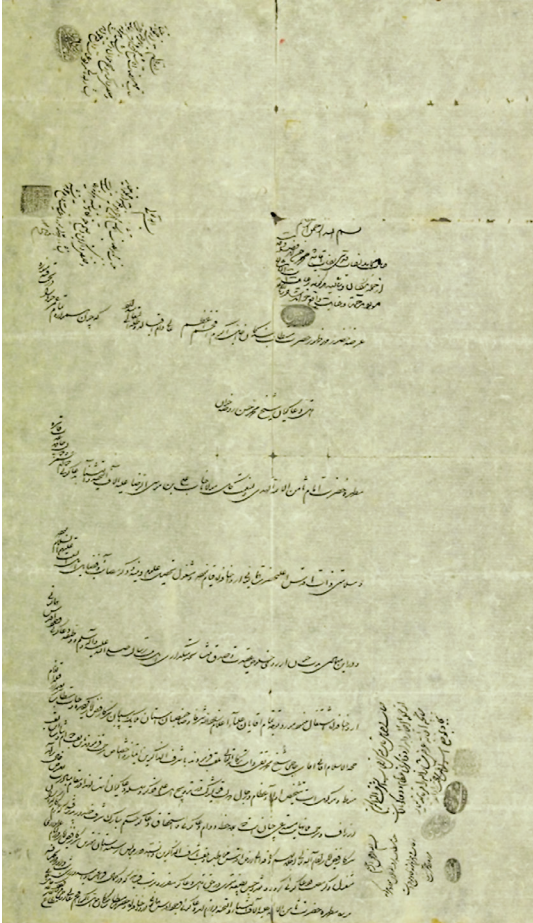
۱)، اعطای لقب و مقام مدرس آستانه به شیخ حسن کاشانی برحسب حکم مرتضی قلی طباطبایی (ساکماق، ۱۰۳۵۹۴: ۱) و حکم میرزا محمودخان مدبرالدوله متولی باشی آستانه مبنی بر اعطای لقب معاونی تحویل خانه و برقراری مواجب نقد و جنس از محل اجاره املاک رادکان به میرزا محمد مهدی پسر آقا خازن التولیه. (ساکماق، ۲۱۳۶۴۲: ۱)

گاهی اعطای لقب در تأیید حکم قبلی صادر می شد. اعطای یک ثوب لباس و لقب جلال التولیه به آقا میرزا محمدعلی فرزند حاجی میرزا حسین نایب التولیه برحسب حکم سید جواد ظهیرالاسلام در ۱۳۳۴ق. (ساکماق، ۱۰۳۷۷۹: ۱) این حکم قبلاً توسط میرزا حسین از ناصرالدین شاه برای فرزندش گرفته شده بود و یا واگذاری شغل به بازماندگان به همراه مواجب مانند حکم اعطای شغل و لقب میرزا حبیب الله مخبرالتولیه بعد از فوتش به پسرش میرزا عبدالله از طرف تولیت وقت آستانه در ۱۳۳۱ق و انتقال لقب مشیری و واگذاری خدمت خادمی میرزا عباس مشیر دارالشفاء «متوفی» به پسرش میرزا هادی برحسب حکم سید جواد ظهیرالاسلام. (ساکماق، ۱۰۴۵۵۵: ۱)

۳. صدور لقب به درخواست افراد: گاهی افراد به طور مستقیم از متولی آستان قدس رضوی درخواست لقب داشتند. این درخواست از سوی طبقات مختلف اجتماعی طبق عریضه صورت می گرفت، مانند درخواست محمدعلی موسوی از صدرالممالک متولی آستانه برای دریافت لقب (ساکماق، سند شماره ۶۰۶۲: ۱) حکم نصیرالملک در اعطای لقب مشفق التولیه به مشهدی یوسف (ساکماق، سند شماره ۴۱۴۹۲: ۱) و حکم مدیرالدوله متولی آستانه حسب تأیید میرزا ابوالقاسم خان امین کل تعمیرات برای اعطای لقب ناظمی تعمیرات به میرزا محمدعلی. (ساکماق، ۴۱۳۱۹: ۱)

۴. اعطای لقب حسب درخواست و یا توصیه دیگران: اعطای این القاب از سوی افراد شاخص توصیه می شده است. اعطای لقب معین العلماء به آقا شیخ محمدتقی توسط سید جواد ظهیرالاسلام برحسب توصیه آیت الله زاده در ۱۳۳۴ق. (ساکماق، ۱۰۳۶۶۵: ۱) اعطای لقب اقبال التولیه به حاجی علی خان خادم کشیک پنجم توسط تولیت آستان قدس رضوی برحسب تقاضای میرزا ابوتراب خان اقبال التولیه در ۱۳۳۵ق. (ساکماق، ۱۹۴۶۳۳: ۱) درخواست میرزا ابوالحسن رضوی تحویلدار خاصه مبنی بر اعطای لقب، دریافت مستمری و خدمت موروثی برای دو تن از بستگانش و موافقت محمدتقی میرزا رکن الدوله قاجار حاکم خراسانی و متولی باشی آستانه با عریضه او (ساکماق، ۲۰۵۱۶۸: ۱) و درخواست شیخ محمدحسن روضه خوان برای تأیید لقب اشرف الذاکرین و اعطای مواجب به آن از متولی آستانه که از سوی شیخ محمدتقی بجنوردی داده شده بود. (ساکماق، ۱۱۳۵۰۳: ۱) (تصویر ۴)

درخواست شیخ محمد حسن روضه خوان از متولی آستان قدس رضوی برای تأیید لقب اشرف الذاکرین

تصویر ۴	بازخوانی سند
	درخواست شیخ محمد حسن روضه خوان از متولی آستان قدس برای تأیید لقب اشرف الذاکرین: «عرضه حضور مهر ظهور حضرت مستطاب بندگان اجل اکرم افخم عالی دام اقباله و ظلّه المتعالی میدارد که چون همواره تمام عمر خود را در تحت قبه منوره / اقل دعاگویان شیخ محمد حسن روضه خوان / مطهر حضرت امام ثامن الائمه الهدی ولینعمت کل مولانا جناب علی بن موسی الرضا علیه آلاف التحیه و الثنا بدعاگویی دوام دولت جاوید عدت قاهره / و سلامتی ذات اقدس اعلی حضرت همایونی ارواحنا فداه قیام نموده و مشغول تحصیل علوم دینی و ذکر مصائب و فضایل اهل بیت علیه السلام بوده / و در این متمادی مدت چون از روی خلوص عقیدت و صدق نیت بخدمتگزاری اهل بیت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم و وظیفه دعاگویی وجود اقدس همایونی / ارواحنا فداه اشتغال نمایم مورد توجه تمام آقایان علماء اعلام زادالله شرفا و صاحب منصبان آستان ملائک پاسبان سرکار فیض آثار گردیده و جناب مستطاب شریعتمدار قله الانام / حجة الاسلام آقای حاج شیخ محمد تقی دامت برکاته ملقب فرمودند با شرف الذاکرین اختیار و اختصاص مرحمت فرمودند باین لقب دوام و ثبات این لقب / منوط و موکول است بتشخیص آراء عظام و رجال دولت قوی شوکت در ترویج اهل علم و ذکر و سلسله دعاگویان است لهذا مقام در مبادرت بعرض عالی برآید از رفت و مرحمت بلانهایات مستدعی چنان است که بملاحظه دوام دعاگوئی و استحقاق دعاگو حکم مبارک شرف ورود پذیرفته که عموم کارگزاران / سرکار فیض آثار ادام الله تعالی اجلا لهم و کافه اهالی ارض اقدس مخاطب و ملقب به اشرف الذاکرین دانسته در مجالس رسمیه آستان قدس سرکار فیض آثار در ایام عزاداری / مشغول ذکر مصیبت و دعاگویی گردد و نقد و جنس بصیغه مستمری در حق اقل دعاگو مقرر و مرتب فرمایند که در کمال فراغت و امیدواری شب و روز در تحت قبه / منوره مطهره حضرت ثامن الائمه علیه آلاف التحیه و الثنا بلوازم امر دعاگویی وجود اقدس همایونی ارواحنا فداه و حضرت مستطاب بندگان اجل اکرم افخم عالی روحی فداه گردد الامر مطاع الله جمادی الثانی». سجلات متن سند: در تأیید محتوای عریضه ۳ مهر و ۲ تأییدیه در بالای سند و ۴ مهر و ۲ تأییدیه در سمت راست آمده است.

معمولاً هر فرد یک لقب و مهر مرتبط با آن را در اختیار داشت و در مواردی ممکن بود که فرد به دلایل مختلفی بیش از یک لقب و مهر داشته باشد. یکی از القاب مرتبط با شغل و ارتباط مستقیم با کار او داشت و لقب دیگر مرتبط با شخصیت فرد و توانمندی او بود، اما ارتباط مستقیم شغلی نداشته و مواجهه برای آن تعلق نمی‌گرفت. میرزا طاهر رضوی لقب مشرف روشنایی را از پدرش به ارث برده بود. (ساکماق، ۱:۲۲۴۷۶) او فرد خلاق و صنعتگر بود و به همین دلیل طی حکمی از سوی نصیرالملک متولی آستانه، لقب مصنع‌التولیه را دریافت نمود. (حسن آبادی، ۱۳۹۲: ۵۴-۶۰) استفاده از القاب موروثی نبود و معمولاً استفاده از القاب و مهرها صرفاً در اختیار فرد گیرنده بود و در صورت رسیدن به فرزند ارشد بعد از فوت باید مورد تأیید قرار می‌گرفت، مانند لقب وثوق‌التولیه شیخ محمد مازندرانی به فرزند ارشد او (ساکماق، ۱:۱۰۴۵۵۹) و یا لقب شمس‌العلمای سید محمد خادم‌باشی کشیک سوم که بعد از وفات به پسر ارشد او احمد خادم‌باشی رسید (ساکماق، سند شماره ۱:۱۰۴۵۷۰) بعد از فوت فرد دارنده لقب در صورتی که لقب دربرگیرنده مواجهه بود، بین ورثه تقسیم می‌شد. گاهی بین ورثه متوفی درباره لقب و مواجهه آن اختلاف می‌افتاد و ممکن بود از لقب سوءاستفاده گردد، چنانچه در مکاتبات بین دفتر ایالتی خراسان و تولیت آستان قدس رضوی به سوءاستفاده میرزا ابوالقاسم پسر میرزا بدرالدین متولی یکی از موقوفات از لقب جعلی نایب‌التولیه، کارشکنی او در پرداخت حقوق نزدیکانش و دیگر مواجهه‌بگیران و نهایتاً برکناری او اشاره شده است. (ساکماق، ۱:۱۰۳۳۲۰) در مواردی بعد از فوت دارنده لقب، فرد دیگری خود را به این عنوان نامیده است که با شکایت فرزند متوفی لقب و شغل پدر به پسر رسیده است. در سندی آقا میرزا محمد، پسر حاج محمد حسین خان به وزارت معارف و اوقاف در خصوص استفاده از حقوق و لقب پدر متوفی اش، احتشام‌السلطنه، توسط دیگر اشخاص شکایت کرده که برای بررسی به مرتضی‌قلی طباطبایی ارجاع شده است. (ساکماق، ۱:۱۰۳۱۰۴) کمتر اتفاق می‌افتاد که در زمان پدر، لقب او به پسرش برسد. در سندی لقب اعتمادالوزاره متعلق به حاجی دربان‌باشی کل با درخواست او به پسرش میرزا حسنعلی دربان‌باشی کشیک سوم رسیده است. در این نوع اعطای لقب، مواجهه به فرد داده نشده و صرفاً به منظور اعزاز او بوده است. (ساکماق، ۱:۱۰۴۶۳۵) درباره بانوان اطلاعات زیادی موجود نیست، فقط در سندی مریم خانم از آستان قدس رضوی درخواست لقب نموده است که امام جمعه مشهد و حاج نظام‌الملک آن را تأیید نموده‌اند. (ساکماق، ۲:۱۱۱۱۷۸)

ارتباط بین القاب با مهر در آستان قدس رضوی

بین القاب با مهر در آستانه ارتباط مستقیم وجود داشته است. در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان این ارتباط را در تعامل بین لقب با مهرهای خاندانی موروثی، ارتباط القاب با مهرهای خاندانی، ارتباط بین القاب با مهرهای شغلی و رابطه بین القاب با مهرهای شخصی بررسی نمود.

تعامل بین لقب با مهرهای خاندانی موروثی

یکی از مهم‌ترین کارکردهای مهر در دوره قاجاریه، تثبیت جایگاه اجتماعی افراد و اعتباربخشی به موقعیت

آنان بود. برخی از این مهرها جنبه خاندانی و موروثی داشته و با القاب مرتبط هستند. یکی از شاخصه‌های سیستم تشکیلات اداری آستان قدس رضوی در دوره قاجاریه، وجود مهرهای خاندانی است که گاه بیش از سه نسل در یک خاندان استفاده شده است. این مهرها بر اساس القاب داده شده به خاندان طراحی می‌شد. بعد از فوت فرد با رسیدن لقب متوفی که به طور موروثی به پسر ارشد تعلق می‌گرفت، او اجازه استفاده از مهر را پیدا می‌کرد. سجع این مهرها تغییری داده نشده و ممکن بود اندازه و شکل آن عوض گردد. مهرهای خاندانی گاهی بر شغل خاصی دلالت می‌نمود و گاهی صرفاً لقبی بود که داده می‌شد. مهرهای خاندانی برگرفته شده از القاب را می‌توان به دو گروه زیر تقسیم نمود:

۱. مهرهای خاندانی که دلالت بر شغل و لقب خاصی داشت: مهر این خاندان بر اساس لقب طراحی و گاهی اسم فرد دارنده لقب نیز در مهر ذکر می‌شد. شرح وظیفه این القاب بعضاً از سوی شاه صادر و ضمن ایجاد شغل جدید، مواجب زیادی هم بر آن تعلق می‌گرفت. لقب قائم مقام التولیه که در ۱۳۱۱ ق طی حکمی از سوی ناصرالدین شاه به سید محمد رضوی واگذار شد. جز معدود القابی است که به علت ارزش اداری و اختیاراتی که واگذار شده بود، زمینه چالش‌های اداری در آستان قدس رضوی را فراهم نمود. (حسن آبادی، ۱۳۸۷: ۱۰۶) سید محمد رضوی و فرزندش محمدعلی رضوی این لقب را در اختیار داشتند و به عنوان قائم مقام آستانه محسوب می‌شدند. این شغل تا زمان حاضر در تشکیلات اداری آستانه وجود دارد.^۱ (همان: ۵۳۳؛ رضوی، ۱۳۵۲: ۱۹۴-۱۹۵)

۲. از دیگر این مهرها می‌توان به نائب التولیه اشاره نمود که در دوره قاجاریه به صورت موروثی در اختیار خانواده

۱. فرمان ناصرالدین شاه در ایجاد و اعطای لقب و منصب قائم مقام التولیه به سید محمد رضوی در ۱۳۱۱ ق، مهر: چهارگوش کلاهدک دار: تا که دست ناصرالدین الدین خاتم شاهی گرفت/ صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت، نشان طغرا: الملك لله حکم همایون شد. «آنکه چون تولیت آستانه مقدسه حضرت ثامن الائمه و شفیع الامه علیه و علی آبائه الف الف الثنا والتحیه از تکالیف مشروع و حق مخصوص اعلیحضرت اقدس/ همایون ماست که حسب التکلیف بایست شخصاً به نفس نفیس در جزء و کل امور رسیدگی فرموده عندالله مسئول نباشیم و حفظ نظم این تکلیف برای شخص شاخص خودمان غیر مقدوره بوده، لهذا نظر به سوابق معلومات خاطر الهام آیات/ اقدس ملوکانه و مائز امانت و دیانت و کفایت جناب مستطاب محامد و مبادی سلیل الاطیاب و الانجاب حاجی میرزا سید محمد صدر آستانه که از اعظم منتجبین روضه رضویه و از منتخبین پیشگاه فلک پایگاه سلطنت است/ برای ادای این تکلیف مشروع خودمان انتخاب و اختیار فرموده مقرر می‌فرماییم از بیوتات صحن مقدس محلی برای خود مشخص نموده، همه روزه بدون تعطیل حاضر شده به تصحیح معاملات و تنقیح محاسبات و ترتیب انتظامات آستانه و امور موقوفات مطلقه و غیرمطلقه حسب الشرع الشریف پرداخته افراط و تفریط حالیه را موقوف و متروک داشته/ تمام حقوق موقوفه را به مصارف مقرر موقوف علیهم رسانیده، بروات و اسنادی احکام لازم را با کمال مداقه و اهتمام شخصاً رسیدگی کرده، خط و مهر گذاشته بعد بامضای شخص تولیت عظمی رسانیده تسلیم صاحب جمعان نماید که در حقیقت مسئولیت کل امور آستانه مقدسه از طرف تولیت با او خواهد بود خاصه در غیبت متولی باشیان و تغییر و تبدیل آن‌ها شخصاً مسئولیت/ و کلیه امر با اوست که باید بر همین ترتیب منظم داشته دقیقه و آنی از خدمت مرجوعه غفلت نمایند مقرر آنکه متولی باشیان حال و استقبال آستان عرش بنیان جناب معزی الیه را در امور آستانه امین و قائم مقام خود دانسته کمال تقویت و جانبداری را از معزی الیه به عمل آورده و به عموم امنا و سرکشیکان و صاحب جمعان و عمال و ضابط آستان قدس عرش بنیان قدغن نمایند شرایط توقیر و احترام او را مرعی و منظور داشته و مستوفیان عظام و کتبه کرام شرح توقیع رفیع همایونی را ثبت و ضبط نموده در عهده شناسند. فی شهر ربیع الاول ۱۳۱۱».

(فرمان اصلی پارگی دارد و تصویر به صورت شخصی از بازماندگان او دریافت شده است. متن سند با توجه به کتاب شجره طیبه کامل شده است. (رضوی، ۱۳۵۲: ۱۹۴-۱۹۵)

نائب التولیه عرب بوده است. (سوزنچی، ۱۳۸۷: ۱۲) دارندگان منصب خزانہ داری آستانہ نیز از مهر خازن التولیه چند نسل استفاده کردند.

جدول ۱: برخی از مهرهای خاندانی که دلالت بر شغل و منصب خاص داشته و موروثی است (مأخذ: نگارنده)

دارنده لقب	سجع مهر	تصویر مهر	شغل موروثی
این مهر به ترتیب در اختیار مهدی - ابوالحسن و مهدی رضوی بوده است.	مهدی رضوی: خازن التولیه تاریخ: ۱۳۱۵ق		تحویلدار خاصه آستان قدس
این مهر در اختیار محمد و علی رضوی بوده است.	قائم مقام التولیه ۱۳۱۵ق		قائم مقام آستان قدس رضوی
این مهر در اختیار بدرالدین ابوالقاسم و حسین حسینی بوده است.	حسین الحسینی، نائب التولیه ۱۳۰۲ق		نائب التولیه

۳. مهرهای خاندانی که دلالت بر شغل ندارند: گاهی بین القاب و مهرهای آنها و مشاغل ارتباطی وجود ندارد و با وجود اهمیت لقب و موروثی بودن آن، اختیاراتی را به افراد واگذار نمی‌کرد و حتی اعتبار افرادی که لقب در اختیار آنان بود از لقب بیشتر بوده است. القاب سرکشیگان در آستان قدس رضوی مهم‌ترین نمونه مهرهای خاندانی است. در آستانه چهار کشیک اول، دوم، چهارم و پنجم چنین القاب و مهرهایی در دوره قاجار داشته‌اند. سرکشیگان اول ملقب به رکن التولیه بودند و سه نسل آنان شامل معصوم رضوی، عبدالحسین رضوی و علی‌رضا رضوی آن را در اختیار داشتند. سرکشیگان دوم لقب قوام التولیه داشتند و شامل میرزا جعفر، میرزا ذبیح‌الله رضوی، میرزا جعفر رضوی می‌شد. عماد التولیه لقب سرکشیگان سوم بود که در اختیار میرزا عبدالجواد و عبدالکریم حسینی بود. سرکشیگان چهارم نظام التولیه بودند و محمدعلی رضوی و عبدالله رضوی آن را در اختیار داشتند. میرزا ابوالحسن و میرزا عبدالرضا سرکشیگان پنجم لقب اعتضاد التولیه داشتند.

جدول ۲: مهرهای خاندانی موروثی که دلالت بر شغل و منصب خاص ندارند (مأخذ: نگارنده)

دارنده لقب	سجع مهر	تصویر مهر	جایگاه دارنده لقب در آستانه
این لقب در اختیار میرزا علی رضا رضوی: رکن التولیه، مهدی - عبدالحسین ۱۳۱۳ ق علی رضا رضوی بوده است.	علی رضا رضوی: رکن التولیه ۱۳۱۳ ق		سرکشیگان اول آستان قدس
این لقب در اختیار میرزا جعفر، قوام التولیه ۱۳۱۸ ق ذبیح الله و جعفر رضوی بوده است.	قوام التولیه ۱۳۱۸ ق		سرکشیگان دوم آستان قدس
این لقب در اختیار میرزا عبدالجواد و عبدالکریم حسینی بوده است.	عماد التولیه ۱۳۱۰ ق		سرکشیگان سوم آستان قدس
این لقب در اختیار محمد علی نظام التولیه ۱۳۱۵ ق، محمد و عبدالحسین رضوی بوده است.	نظام التولیه ۱۳۱۵ ق		سرکشیگان چهارم آستان قدس
این لقب در اختیار میرزا ابوالحسن و میرزا عبدالرضا بوده است.	اعتضاد التولیه ۱۳۱۹ ق		سرکشیگان پنجم آستان قدس

ارتباط بین القاب با مهرهای شغلی

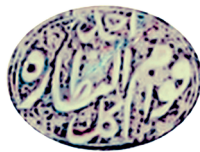
همزمان با رواج استفاده از القاب در آستان قدس رضوی بسیاری از افراد در شغل‌های اداری دارای لقب و مهر شدند که می‌توان آن را به چند گروه تقسیم نمود:

۱. القابی که متناسب با شغل یا محل اشتغال به اشخاص داده می‌شد و برخی از این القاب اختصاصاً در زمره مناصب به شمار می‌آمد. علت اعطای این القاب به دلیل ارتباط مؤثر با منابع قدرت، واگذاری کار،

تشویق و تقدیر از افراد و شایستگی‌های شخصیتی بود، مانند قائم مقام التولیه، نایب التولیه، خازن التولیه، تحویلدار خاصه، صنیع التولیه کتیبه نویس (ساکماق، ۲۲۴۳۰)، معدل املاک (ساکماق، ۲۲۴۲۹)، مصدق املاک (ساکماق، ۲۲۵۷۳)، معین املاک، امین املاک، مشیر املاک، معین النظاره، مشیرالنظاره (ساکماق، ۲۲۵۲۹)، قوام النظاره، مؤیدالنظاره (ساکماق، ۱۷۷۰۷)، امین کارخانه و ناظم کارخانه (ساکماق، ۲۵۶۳۷)، برای مهمان سرای حضرتی، دبیرالکتاب و معتمدالکتاب مربوط به کتابخانه (ساکماق، ۲۲۵۹۶)، هم قلم دفترخانه (ساکماق، ۱۳۰۷۶)، ناظم دفترخانه (ساکماق، ۱۳۴۶۳)، معین دفتر (ساکماق، ۲۲۴۲۴)، معز دفتر (ساکماق، ۱۷۶۵۵)، مؤتمن دفتر، صدیق دفتر (ساکماق، ۱۶۸۹۱)، صدر دفتر (ساکماق، ۲۲۶۳۸)، منتخب دفتر (ساکماق، ۸۳۸۸)، مشیر دفتر (ساکماق، ۲۲۴۴۷)، امین دفتر، وزیر دفتر، وثوق دفتر، احتشام دفتر مربوط به دفترخانه مبارکه، لقمان التولیه (ساکماق، ۲۵۱۴)، لقمان الحکما (ساکماق، ۲۸۸۸۱)، لقمان الملک (ساکماق، ۲۱۳۸۵)، معین الاطباء، شهاب الاطباء، معتمد الحکما (ساکماق، ۳۰۴۶۰، ۲۵۵۷۸)، صدر الاطباء، امین الصحه (ساکماق، ۱۰۴۰۶) مربوط به دارالشفاء، صدرالذاکرین، رئیس الذاکرین، افتخارالذاکرین، امین الذاکرین، شمس الذاکرین، اشرف الذاکرین، مجدالذاکرین (ساکماق، ۲۲۵۴۱) و ضیاء الذاکرین (ساکماق، ۲۲۴۵۳)، برای روضه خوان‌ها، انتظام الواعظین (ساکماق، ۲۲۵۴۱)، امیرالواعظین (ساکماق، ۲۲۵۴۱) و اعتماد الواعظین (ساکماق، ۱۸۵۵۴) برای وعاظ. این القاب شغلی در برخی موارد موروثی بود و همزمان با رسیدن شغل از پدر به پسر لقب نیز منتقل می‌شد. در مواردی در آستان قدس رضوی القاب شغلی به طور همزمان به چند نفر داده می‌شد و در مهرها به کار می‌رفت. به عنوان نمونه، چند نفر همزمان لقب هم قلم در دفترخانه آستانه داشته‌اند. در عریضه‌ای که یکی از هم قلم‌های آستانه به صدرالممالک نوشته درخواست می‌کند تا لقبش را به دلیل مشخص نبودن شرح وظیفه تعداد زیاد دارندگان لقب و خجالت از این که ناصرالدین شاه از او معنی لقبش را پرسیده و او نتوانسته پاسخ صریحی به آن بدهد و در امور اداری اختلال ایجاد می‌کند، عوض نماید. (ساکماق، ۶۱۲۴۴:۱)

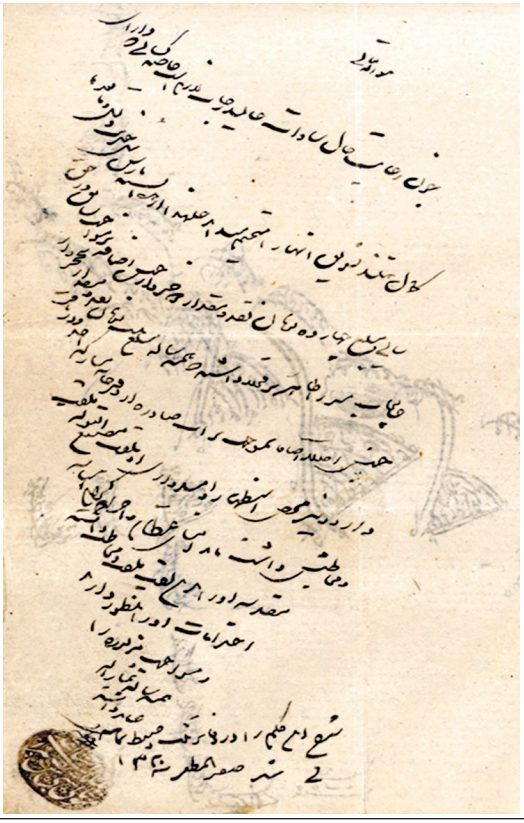
جدول ۳: مهرهایی که دلالت بر شغل و منصب خاص داشته و موروثی نیستند (مأخذ: نگارنده)

دارنده لقب	سجع مهر	تصویر مهر	شغل غیرموروثی
میرزا بابا حسینی	میرزا بابا الحسینی معین الکتاب ۱۳۱۲ق		کارمند کتابخانه
سید محمود بن ملا محمد شریف حسینی	هوالمحمود سلطان القراء ۱۲۸۸ق		رئیس حفاظ

ناظر آستانه		احمد: قوام النظاره کل ۱۳۲۲ ث	میرزا احمد
ناظر کارخانه خادمی		مؤید النظاره محمود الموسوی ۱۳۱۹ ق	میرزا محمد بن سید علی اکبر
طبيب دارالشفاء		الراجی بالله الغنی، علیرضا مجد الاطباء ۱۳۰۵ ق	میرزا علیرضا طبیب
طیب باشی دارالشفاء		معین الاطباء ۱۳۰۶ ق	معین الاطباء رضوی، میرزا ابوالقاسم بن میرزا بابا

۲. القابی که بدون مناسبت خاص اعطاشده و جنبه شغلی در تشکیلات اداری آستان قدس رضوی نداشته است. این القاب غیرموروثی به شغلی خاص تعلق نداشت و بیشتر با مضاف الیه «التولیه» ساخته می شد و عموماً به مناسبت تحبیب قلوب فرد گیرنده، لقب به کار می رفته است. گاهی درباره بازماندگان یکی از افراد مهم در آستان قدس رضوی صادرشده که در این موارد لقب اصلی فرد متوفی و اجازه استفاده از مهر به پسر ارشد و برای پسران دیگر لقب دیگری داده می شد. در حکمی که برای بازماندگان قائم مقام صادر شده، آمده است: «چون لقب اصلی به محمدعلی رضوی رسیده است برای پسر دیگر او میرزا هدایت الله لقب مشارالتولیه در نظر گرفته شده است». (ساکماق، ۴۱۲۶۳: ۱) گاهی لقب جایگاه شغلی ندارد و به دلیل ارتباط با شخصیت فرد و عملکرد او صادر می شد. این القاب نسبت به بقیه کمتر است، مانند لقب مصنع التولیه که به دلیل خلافت فردی و کارآمدی شغلی به میرزا طاهر رضوی داده شده است. (ساکماق، ۱۴۱۷۶۴: ۱) (تصویر ۵)

حکم نصیرالملک متولی آستان قدس رضوی در اعطای لقب مصنع التولیه به میرزا طاهر رضوی

تصویر ۵	بازخوانی سند
	حکم نصیرالملک متولی آستان قدس در اعطای لقب مصنع التولیه به میرزا طاهر رضوی در ۱۳۲۰ ق «هو الله تعالی/ چون رعایت حال سادات عالی درجات لازم است خاصه کسانی که دارای/کمال هستند تشویق آن‌ها را متحتم می‌داند علیهذا از هذہ السنه بارس ثیل خیریت دلیل و مابعدها/ سالی مبلغ چهارده تومان نقد و مقدار دو خروار جنس اضافه بر مواجب سابق در حق/ عالیجناب میرزا طاهر برقرار داشته همه ساله مبلغ بیست تومان نقد و مقدار پنج خروار/ جنس اصلا اضافه بموجب برات صادره از دفترخانه مبارکه اخذ و دریافت/ دارد و نیز محض استظهار و امیدواری او بلقب مصنع التولیه ملقب/ و مخاطبش داشت باید امنای عظام و امرای کرام آستانه/ مقدسه او را بدین لقب ملقب و مخاطب داشته/ احترامات او را منظور دارند/ و مواجب مزبوره را/ همه ساله بمشار الیه/ عاید داشته شرح این حکم را در دفاتر ثبت و ضبط نمایند. فی شرح صفر المظفر سنه ۱۳۲۰ مهر: نصیرالملک متولی باشی آستان قدس».

در مواردی لقب به افرادی اعطا می‌شد که به مشهد آمده و مجاور می‌شدند. در این موارد، معمولاً فرد از موقعیت اجتماعی و یا شرایط خاصی برای دریافت لقب برخوردار بود: «برای میرزا ابوالقاسم خان نیرالملک، لقب عمیدالتولیه و خدمت خادمی کشیک دوم حکم صادر شد». (ساکماق، ۴۱۳۷۸: ۲) اعطای القاب در مواردی نه به قصد دریافت مواجب و خدمت، بلکه اعتبار نام و مرتبط شدن با دستگاه حضرت بود. «هریک از شاهزادگان هوشمند و ملکزادگان با فر که باقتضای اصالت، القاب آستان ملائک پاسبان را مایه مفاخرت شمارند برای اولیای سرکار فیض آثار است که اسباب سعادت دنیا و آخرت او را بیفزایند از جمله جناب مستطاب اشرف امجد والا شاهزاده محمداکظم میرزا رفیع السلطان است [...] نواب مومی الیه را ملقب به لقب رفیع التولیه و مفتخر به خادمی تشریف کشیک اول داشته». (ساکماق، ۶۴۱۳۷۸: ۶) در عریضه‌ای مشهدی یوسف ترک دندان ساز از متولی آستان قدس رضوی درخواست لقب نموده است و به علت رضایت مردم از او و شهرت به خوبی، برایش لقب مسنن التولیه صادر شده است. «آنکه بدانند هر کس در شغل و صنعت خودش که برآستی و درستی رفتار نماید زحمات او بی نتیجه نخواهد ماند» (ساکماق، ۴۱۴۹۲: ۱)، مانند سلطان الفقرا (ساکماق، ۲۳۸۳۴)، معاون الفقرا (ساکماق، ۱۹۴۲۵)، معین الفقرا (ساکماق، ۲۲۵۲۹)، امین الفقرا، خادم الفقرا (ساکماق، ۲۳۳۸۴)، معین الدوله (ساکماق، ۲۲۵۷۹)، طرازالملک (ساکماق، ۲۲۴۵۳)، بقراطالملک (ساکماق، ۲۲۵۴۰)، حسام السادات (ساکماق، ۲۱۲۸۲)،

مشارالملک (ساکماق، ۲۵۵۹۶)، وکیل الملک (ساکماق، ۲۵۵۷۸)، صدرالعلما (ساکماق، ۲۲۴۸۰)، مؤید الشریعه (ساکماق، ۲۲۵۴۷)، معتمد السلطان (ساکماق، ۱۰۲۶۲) و مؤید الوزرا (ساکماق، ۶۶۱۰۷)، احتشام التولیه (ساکماق، ۱۹۱۶۵)، ارفع التولیه (ساکماق، ۲۶۹۰۷)، اعزاز التولیه، عضد التولیه، دبیر التولیه، مشار التولیه، معزز التولیه (ساکماق، ۲۲۲۵۷)، شعاع التولیه (ساکماق، ۲۲۵۱۳)، افخم التولیه، آصف التولیه، امین التولیه، برهان التولیه، بشیر التولیه (ساکماق، ۲۲۲۸۲)، ناصر التولیه (ساکماق، ۲۲۵۱۸)، شوکت التولیه (ساکماق، ۲۲۵۱۹)، مصدق التولیه (ساکماق، ۱۶۸۸۴)، صاحب التولیه (ساکماق، ۲۲۴۰۶)، معاون التولیه (ساکماق، ۱۶۹۶۷)، مؤید التولیه (ساکماق، ۲۱۵۴۸)، معزز التولیه (ساکماق، ۲۲۴۳۱)، عمید التولیه، جلال التولیه، امجد التولیه، ملتزم التولیه، معدل التولیه، اقبال التولیه، مقوم التولیه، فخر التولیه، منتظم التولیه (ساکماق، ۲۲۴۳۰)، موثق التولیه (ساکماق، ۲۲۵۹۴)، مدیر التولیه، نصیر التولیه (ساکماق، ۲۲۵۸۲)، سعید التولیه، لسان التولیه (ساکماق، ۱۷۵۸۶)، سراج التولیه (ساکماق، ۱۷۶۵۵)، شهاب التولیه (ساکماق، ۱۷۹۷۴)، شجاع التولیه (ساکماق، ۱۸۰۳۲)، معین التولیه (ساکماق، ۱۹۴۵۹)، عماد التولیه (ساکماق، ۱۹۴۸۷)، معتمد التولیه (ساکماق، ۱۹۴۹۱)، مؤمن التولیه (ساکماق، ۲۰۵۶۱)، مجیر التولیه (ساکماق، ۸۲۴۷)، اعتماد التولیه (ساکماق، ۸۳۸۷)، افتخار التولیه (ساکماق، ۸۳۸۸)، بقاء التولیه (ساکماق، ۲۳۰۶۶)، ممیز التولیه (ساکماق، ۱۳۱۳۷)، بهاء التولیه (ساکماق، ۱۷۲۷۲)، منتصر التولیه (ساکماق، ۲۲۴۲۲)، معتضد التولیه (ساکماق، ۲۲۴۲۵)، ضیاء التولیه (ساکماق، ۲۳۰۲۹)، مظفر التولیه (ساکماق، ۲۳۰۵۷)، اسعد التولیه. (مؤتمن، ۱۳۵۵: ۲۴۰)

جدول ۳: برخی از القاب که دلالت بر شغل و منصب خاص ندارد (مأخذ: نگارنده)

دارنده لقب	سجع مهر	تصویر مهر	شغل غیرموروثی
میرزا بابا مستوفی	معتمد التولیه: مستوفی و وزیر آستانه		مستوفی آستانه
سید شهبسوار علی شاه بن رضا	ابن الرضا: منصور التولیه		مشخص نیست
محمد کاظم بن عبد العلی رضوی	معزز التولیه: کاظم الرضوی، خادم باشی		خادم باشی کشیک پنجم
اعتماد التولیه، میرزا محمد شفیع بن محمد حسن	اعتماد التولیه: محمد علی		سر رشته دار کل
میرزا محمد حسین	محمد حسینی: اعزاز التولیه ۱۳۲۵ ق		مدربان باشی کشیک پنجم
میرزا داود حسینی	بهاء التولیه: وزیر وظایف		دفتر خانه آستانه

نتیجه

در این پژوهش به بررسی القاب در آستان قدس رضوی در دوره قاجاریه و ارتباط آن با مهرهای این دوره پرداخته شد. مجموعه چهارصد هزار برگی اسناد آستان قدس رضوی در دوره قاجاریه محمل مناسبی برای بررسی انواع مهرهای مرتبط با القاب است و به نظر نمی‌رسد در جای دیگر بتوان چنین اطلاعات جزئی درباره شکل و نوع مهرها، ارتباط با پایگاه اجتماعی و نوع القاب و تغییرات تدریجی سجع آن‌ها به دست آورد. بررسی القاب نشان می‌دهد که یکی از مهم‌ترین کارکردهای آن در آستان قدس رضوی در دوره قاجاریه تثبیت جایگاه اجتماعی افراد و اعتباربخشی به موقعیت آنان بوده است. انواع مهرهای مرتبط با این القاب از حیث سجع و محتوا ارتباط مستقیمی با خود القاب دارد. نحوه اعطای القاب در آستان قدس رضوی تفاوت چندانی با دربار نداشته و بعد از درخواست فرد و تأیید متولی، لقب برای فرد رسمیت و حق استفاده از آن در مکاتبات و اسناد به دست می‌آورد. مشخصاً در اسناد نمی‌توان درباره ارزش‌گذاری اهمیت القاب اعطایی از سوی شاه یا متولی آستانه اظهار نظر نمود، زیرا در نهایت القاب صادره از سوی شاه نیز با حکم متولی آستانه جنبه اجرایی پیدا می‌کرد. یکی از شاخصه‌های تشکیلات اداری آستان قدس رضوی در دوره قاجاریه، وجود انواع القاب شغلی مرتبط و غیرمرتبط با مهر استفاده‌شده توسط افراد است. این القاب با مهرها را می‌توان به مهرهای خاندانی که گاه بیش از سه نسل در بین این خاندان استفاده شده است، مهرهای شغلی غیر موروثی و مرتبط با جایگاه افراد و مهرهای شخصی غیر موروثی تقسیم نمود. انواع القاب در اسناد اداری آستان قدس رضوی توسط افراد استفاده می‌شد و به نظر می‌رسد به نوعی باعث تشخیص دادن به افراد و هویت آنان محسوب می‌شده است.

منابع

- اشرف، احمد. (۱۳۶۱). «القاب دیوانی در عهد قاجاریه». آینده. (شماره ۱۲).
- اشرف، احمد. (۱۳۶۸) لقب و عنوان، در زمینه ایران‌شناسی. تهران: پهلوان.
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن. (۱۳۸۰). مآثر و الآثار. به کوشش ایرج افشار. تهران: اساطیر.
- افضل الملک، غلامحسین. (۱۳۶۱). افضل التواریخ. به کوشش منصوره اتحادیه و سیروس سعدوندیان. تهران: تاریخ ایران.
- حجازی، بنفشه. (۱۳۸۸). تاریخ خانم‌ها، بررسی جایگاه زن ایرانی در عصر قاجار. تهران: قصیده سرا.
- حسن آبادی، ابوالفضل. (۱۳۸۷). «قائم مقام التولیه». دفتر اسناد. ج ۲-۳. به کوشش زهرا طلایی. مشهد: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.
- حسن آبادی، ابوالفضل. (۱۳۸۷). سادات رضوی در مشهد. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- حسن آبادی، ابوالفضل. (۱۳۹۲). «یادی از مصنع آستان قدس». آستان هنر. (شماره ۷)، ۵۴-۵۹.
- سلیمانی، کریم. (۱۳۷۹). القاب دوره قاجاریه. تهران: نشر نی.
- رضوی، محمدباقر. (۱۳۵۲). شجره طیبه. مشهد: چاپخانه حیدری.
- سوزنجی، علی. (۱۳۸۷). «نایب التولیه‌های آستان قدس». دفتر اسناد. ج ۲-۳. به کوشش زهرا طلایی. مشهد: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی.
- مجدالاسلام کرمانی. (۱۳۵۱). تاریخ انحطاط مجلس. اصفهان: دانشگاه اصفهان.

